

РАЗКАЗЪТ И ПОВЕСТТА В ДЕТСКАТА НИ ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

МИХАИЛ ВАСИЛЕВ

Няма да сгрешим, ако посочим, че фолклорните години на българската детска литература са всъщност и години на обособяване на разказа и повестта като отделни равноправни жанрове. Каралийчев има щастието и в детския разказ да сътвори непосредствено неща от самия реален свят. Каралийчев, въпреки че е приказник, по виждане и по цялостна нагласа имаше възможността да въведе и реални герои — старци, сираци. Вярно е, че героите му живеят в романтичен свят, но този свят поначало е светът на българската природа, на българското село. Каралийчев и в разказите си не се отдели от приказното, което се налага от присъствието на самата природа, от нежните поетични души, които обичат хората. Симеон Султанов е посочил, че Каралийчев винаги разказва със свежест и непосредственост, характерна за първото виждане. Критикът изследва езика на големия писател. Той доказва, че и когато приказникът навлиза в разказа, отново прибягва до думите, които са цветни като дъгата, звучни като старинна музика, дъхави като цветята. И в разказите му силата идва от дълбочината на вековете, през които българинът живее на своята земя. Главното действащо лице на неговите разкази е всъщност българската нива. На нея се труди орачът, той милва с длан потните чела на воловците, които затъват до колена в черноземя на Тракия и пышкат из Дунавската равнина. Наред със земята Каралийчев предава как тупти топлото сърце на нашия селянин. И в детските си разкази той оживява пръстта, която ражда хляба на българите. Каралийчев с разказите си „Земята на българите“, „Сейтба“, „Сърце“, „Другари“, „Един чувал тикви“, „Една малка душа иска да лети“, „Малкият беломорец“, „Гостенчета“, „Българчета“, „Рибарите от Св. Иван“ и особено с историческите си творби „Заветът на Хан Кубрат“, „Хан Омуртаг“, „Пустинникът“, „Предател“, „Наказание“ заставя малките си читатели да стоят на колена пред земята на българите и да целуват нейната корава невидима десница. Навсякъде се чувствува мирисът на нашата земя: „Слънцето, скрито зад високия хълм, където е кацнал манастирът „Света Марина“, запали небесен пожар. Далечният бял манастир пламна.“

Разказът „Сейтба“ придобива драматична сила от хрумването на детето да учи в близкия град. Каралийчев умее да изтръгне онези думи от героите си, които наистина са откровени:

„—Тъй е приказката. Не бива, чедо, да тревожиш дяда си. Той, старият глупак, не си дава нивата. Ще ти кажа защо не я дава. На младини една врачка ми гледа на ръка и ми рече: „Имаш една нива с тамянка круша. Там има заровен казан с пари.“ Цял живот натисках ралото, че да го закача пустия му казан, ала ръцете ми отслабнаха. Дръж, сине, ти дано го изровиш. Че като набутах

жълтуните, напълни си торбичката, кривни са капата и — тръгвай, където шеш. А на мене нека ми остане само тази нивица. Тук моите дядо и тетю са пъшкали над ралото, ръсили са жито и са натискали с колене снопите. Хе таме край синура са нареждали кръстците. Под оная круша ме е кърмила мама. Тя беше пъргава като фтичка. Най ми беше сладка нейната питка, печена на огнището и остъргана с огрибката. Бог да я прости!

— Дядо, лъжеш ли ме, или казваш истината?“

Отново бедното дете, останало в ръцете на старичката Тиша, за която писателят казва, че сълзите ѝ постоянно текат, а годините ѝ се ронят и падат като зърна от скъсана броеница, е герой на разказа „Сърце“. С припечелените левове от продаването на ягоди сирачето купува обувка на своя по-беден другар Трайчо. В края на разказа се проявява цялата човешчина на детето, което не познава майка и баща:

„ — Горкият Трайчо! — проговори Татарчето и замислено се загледа по дирите му: шляпа, шляпа! Сетне слезе доле. Отиде зад паметника, изгреба всичките левове, които беше събрал през лятото, напълни си джоба и се затече към Пышовия дюкан. Попита Пыша колко струват едни гумени цървулки. Пышо отвърна колко. Нешко му наброи цяла купчина левове, взе цървулите и се върна в къщи.

Разказа на баба Тиша всичко и най-накрая рече:

— Иди сега, бабо, занеси цървулите и ги дай на Трайча, те са за него. Той е голямо момче, ходи на училище, ходи и в гората за дърва. Ще му премръзнат краката, ако гази бос в студената кал.

— А за тебе, моето момче? — попита баба Тиша.

— Аз съм лесен. Цяла зима ще стоя в къщи. А догодина, додето тръгна на училище, ще спечеля пари колкото за цървули, а и на тебе ще купя едни очила.

Баба Тиша се просълзи, прегърна милостивото сираче и го целуна по челото.“

И в разказа „Малкият беломорец“ детето на бежанците е свенливо и отрудено. Но нито бедността, нито известната отчужденост са причина детето да бъде равнодушно. Напротив, с цената на живота си малкото беломорче спасява непознатото дете от удавяне. В тези години Каралийчев е далеч от първия си сборник „Ръж“, но в едно той постоянногува — в разкриване добротата и благодарството на бедните отрудени хора.

Смело можем да кажем, че Каралийчев в разказа „Една малка душа иска да лети“ постига чеховска сила на въздействие. Съвсем краткият разказ е написан под форма на писмо от Груйчо тухларчето до неговия дядо Грую от село Каменец. Изгоненото от родното село дете непрекъснато живее със спомените. Единствена утеха намира в гъдулката. Това дете, което още отрано е аргатин, не губи надежда в живота. Трогателна е изповедта му:

„За мене, дядо, ако питаш, много съм добре. Тук отсреща на сто крачки от тухларницата, е Божурище. Дядо, да видиш самолетите! Ох, че духаво нещо! Сутрин се дигат нагоре и крилете им лъщят. Когато отидат много високо — там, където нощем светят звездите, — бръмченето им утихва. Сякаш пчели пеят в градина. Лятно време летците ходят с бели дрехи. Пък един от тях носи на кръста си малка кама и дръжката ѝ не е дръжка, а глава на орле. Чудно нещо. Да ти кажа ли, дядо, и аз ще стана летец. Ще нося бели дрехи и кама с орлова глава. Ще си имам самолет и с него ще летя, където си ща. Поглеж, че някой ден, както седиш в ливадата и плетеш кош за риба — чуваш, нещо бръмчи над главата ти. Дигаш ръка над очите си и гледаш: да е патица, не е патица. Нещо крилато все по-голямо става. Пада в косеното сено. Ти ставаши и не вярваш на очите си: самолет. Моторът млъква. От корема на самолета излиза летецът с кожени дрехи и очила. Пляскаш с ръце: летецът съм аз, твоят внук Груйчо.“

Битовото винаги се редува с поетично-мечтателното, което се ражда от присъствието на спомена, на надеждата. Прочутият преход от приказката към разказа и от разказа към приказката се наблюдава и в тези типично детски творби. Хуманистичният детски стремеж към светлината, към справедливостта, към красотата намира израз в тези разкази, родени от сложното преплитане на приказно-фантастичното с реално-жизненото. Понякога приказното се проявява едва в края на разказа, както е случая с творбата „Петкан в бъчва“.

Ето и самия финал:

„Бързам да закарам бъчвата на бъчварина да я стегне.

„Тъкмо за мене работа е туй копче — помисли си Петкан. — Ще го посея. Ще легна да го чакам и подир една година ще забогатея. Ще си наема един ратай да ме обръща и още един да пди мухите, когато лежа. То ще бъде живот, сегашното е цяло мъчение.“

— Чувай, Пешо — викна Петкан, — съгласен ли си аз да ти дам воденицата и градината, а ти да ми дадеш копчето?

Шейретина го погледна, засмя се и рече:

— Съгласен съм, но туй копче къде да е не никне, трябва да го заровиш на оня незнаен остров, който е сред морето, и да го поливаш със суха вода.

— Че как ще ида на оня незнаен остров, където им суха вода? — попита Петкан.

— Как ли? — отвърна Шейретина. — Ела подире ми до морския бряг, аз ще ти кажа.

Дигна се Петкан и тръгна подир Шейретина. Шейретина търкаляше празната бъчва, а Петкан лениво пристъпваше подире му.

Когато стигнаха на морския бряг, Пешо откъсна копчето от ризата си и го подаде на Петкан:

— Влизай сега в бъчвата!

Петкан се намърда през широкия отвор.

— Лежи си вътре и чакай — поръча му Пешо, — вятърът ще те отнесе на острова, а когато стигнеш, проводи ми писмо по някоя лястовичка! — И търкулна бъчвата в морето.

Вятърът я грабна и понесе навътре Петкана, а Пешо се върна във воденицата, пусна камъните и почна да меле брашно.“

Все така е образен Ангел Каралийчев и в нарочно писаните за деца исторически разкази. В тази си творба той отново е сладкодумен разказвач и мъдър учител. Неговият разказ „Заветът на Хан Кубрат“ е преди всичко едно поетично обръщение към малките читатели.

„Видите ли — дигна се със светнали очи хан Кубрат, — ако разделите България на пет, всеки от вас ще бъде силен, колкото беше силно едно копие. Ако бъдете заедно, никой враг не ще може да ви съкруши.

Мъдрият хан полека затвори очи. Слънцето потъна някъде зад равнината. Смъртта слезе невидима, докосна с меките си черни крила шлемовете на пестимата коленичили мъже и се наведе за хан Кубратовата душа.“

Историческото сказание умело на места звучи като песен, изпята от невидими ангели (разказът „Спасена душа“). Неслучайно в разказа „Предания“ се развива идеята, че душата на царя, който цял живот е носил в ножницата си меч, мокър от човешката кръв, принадлежи единствено на дявола. В този смисъл е и признанието на умиращия хан Крум:

„— Чуйте, мои синове, слушайте, военачалници, последната ми воля! Аз цял живот водих боеве. Клах хора, поих земята с кръв, горих градове и села, газих житни ниви, населих Мизия, Тракия, Македония със сираци и вдовици. В тоя последен час душата ми е празна. Аз виждам безкрайна върволица от мъртвци — ония, които съм погубил по бойните полета. Те ще наближат към ме-

не. Ще ме попитат за своите майки, за своите невесты и невръстни дечица, аз какво ще им отговоря? Чуйте! Искам да оставя короната си на един от моите синове, ала не зная кому. И двамата ми са еднакво мили. И двамата тежат като старо злато. Токту е храбър като лъв, а Омуртаг е мъдър и очите му излъчват обич. Преди да отсъдя кой ще седне на моя трон, аз ще ги попитам нещо. Най-напред със питам тебе, Токту. Чувай! Да речем, че ти донякога падаш в плен. Нека речем, че те е заробил ханът на татарите и ти е извадил едното око. Да речем, че оня татарин, след като ти е извадил едното око, ти дава кон и те пуца да се върнеш в родината си. Ала подир две години колелото на историята се обръща и самият татарски хан пада в ръцете ти. Отговори, какво ще правиш с него?

Исправи се Токту и отсечено отвърна:

— Ще му извадя и двете очи, господарю!

— И аз цял живот туй правих, затуй народът ми тръгна с просешка тояга. А ти, сине Омуртаже, отговори, какво би сторил? И ти ли ще извадиш и двете очи на татарина?

— Господарю — отвърна Омуртаг, — аз няма да му извадя и двете очи, аз ще го пусна свободен — да тръгне по света и да разказва, че царят на българите не вади очи.

— Защо? — попита Крум.

— Защото само оня, който дава очи, има право да ги ослепява.

Хан Крум дълго гледа сина си и очите му овлажняха. Със задавен глас той промълви:

— Сложете ханската корона на Омуртаговата глава! Той ще ви бъде новият хан. . .“

Тъкмо тези разкази от рода на творбите „Заветът на хан Кубрат“, „Спасена душа“, „Хан Омуртаг“ говорят, че въпреки превъзходството на чисто легендарните моменти Каралийчев постига правдиво изображение на българския дух, сражаващ се за българската земя, българската държава, българската култура. Като истински поет той внушава, че българинът е не само добър орач, сеяч, копач, скотовъдец, но добър войник. Каралийчев възкресява предишната ни история, за да докаже, че българите и техните владетели в повечето случаи винаги са бранили своята земя. Българинът никога не гледа на войната като на занаят, като на наслада — обратно, войната за него е продължение на онзи тежък кръст, който трябва единствено да защити земята и живота на хората. Тъкмо тая хуманистична патриотична струя придава на историческите разкази на Каралийчев характера на истинско изкуство.

Но приказникът Каралийчев има заслуги не само за утвърждаването на късия разказ, но и за създаването на повестта в българската детска литература.

Изключителна прелест се крие в началото на прочутата му повест „Ането“ (1938). Ето и самото начало:

„Ти знаеш ли малката бяла къщурка на речния бряг? Тя е положена на четири големи камъка. Има само едно прозорче и то гледа към равната шир на тихата река. Като запалена лула дими високият комин на къщичката. Една снежнобяла завеска потуля светлата късна стаичка. Когато прозорчето е отворено и вятърът играе със завеската, параходите бягат надолу и пътниците думат:

— Бялата къщурка ни маха със своята кърпичка. Сбогом!

В къщичката има само една стая. В стаята — една маса и два стола. До прозореца е креватчето на Ането, а до камината — големият дървен креват на дяда Ивана. Цялата стая свети от чистота. Ако някой купувач мине и се провикне: „Смет купувам!“ — горкото Ане няма да получи нито една паричка. Ането е послушно момиче. То шъта: мете къщата и малкото дворче, мис паниците,

подклажда огъня и шиے копчета на дядовото Иваново палто. А когато през пролетта му закърпи самия лакът, дядо Иван каза:

— Чедо, ти кърпиш чудесно. Като беше ново палтото ми, изглеждаше по-грозно.“

Но в тази светла жизнерадостна и красива повест веднага се намесват и действуват врабчето, малкото кученце, котаракът, патето, маймунката и т. н.

Като в най-хубавите приказки и тук фантазията е неизтощима. Доброто момиченце Ането попада в плен на коравосърдечния циганин-мечкар, а верните му приятели кученцето и котето започват издирването му. В повестта има много действие, много изненади, за да се стигне до края, когато Ането е отново свободно и щастливо. Финалът на тази повест говори, че българската детска литература притежава писател, който е от родословното дърво на великия Андерсен:

„На сутринта дядо Иван и Ането се пробудиха у дома си. Дълго се гледаха и не можаха да разберат тая история сън ли е, или истина.

Дядо Иван изпи една чаша горещ чай, нахлу гугумените си ботуши и тръгна да пои лехите, защото плодните треви бяха клопнали. Ането най-напред си изпра изчапаната престилка и я простря на въжето да съхне.

Мокрото кученце заскимтя:

— Пак ще ми гори така главата с горещото желязо!

Патето се клатеше важно под ябълката, а врабчето се люлееше на едно клонче.

— Огладних — отвори човка важното пате, — яде ми се нещо!

— Голямо или малко?

— Нещо по-големичко.

— Вчера, като летях над Софийската зоологическа градина, видях един слон.

— Защо не ми се обади? Шях да ида да го клъвна.

— Не ти се обадох, защото кожата му е дебела.

— Не ща го, щом като кожата му е дебела. Га! — изграца патето и слезе към реката.

През отворения прозорец се чуваше кръшният глас на Ането. То шъташе и пееше.“

Наистина прав е Симеон Султанов, като пише, че Каралийчевите изречения са къси, пълни с много олицетворения и много глаголи, които придават подвижност и пъргавина на фразата. И в тази си повест писателят вижда предметите и героите в движение. Той изцяло ги е очовечил. Каралийчев и в ролята си на майстор на повестта винаги иска да пробуди истински човешкото у малките деца. Затова той написва и прочутата си повест „Тошко Африкански“ (1942). Повестта е изцяло нашенска по отношение на изображение. Но заедно с това в нея намира израз и детската мечта по непознатата Африка, по непознатите морета, по срещите с лъвовете и т. н. И в този случай в повествованието се включват строго реалистични елементи, приказни видения и приключенски моменти. Отделните заглавия говорят в полза на това твърдение. Ето някои от тях: „Рибките със златните опашки“, „Тошко раздава дарове“, „Червената чешма“, „Към самодивския кладенец“, „Тошко лети в облаците“, „Празната каца“, „В гората“, „Косматият ученик“, „Шътаци“, „Нощ в гората“, „Червената шапчица“, „Жабата в Тошкови корем“. Лудоритите са в центъра на разказа. Тошко ту изхвърля златните рибки, ту източва виното, ту напакосява на пчелите и т. н. Най-голямо място е отделено на приключенията му в гората. Тук той преодолява много опасности и премеждия. Всичко това води до заключението:

„Тошко почна да отваря устата си и щом зяпна — от гърлото му изскочи една креклива жаба и на лапа мухата заедно с вдицата.

Докторът хвана жабата, хвърли я през прозореца на църкела, който се разхождаше в градината, и рече:

— Тошко, Тошко, други път, като влизаш в блатото, да не ловиш с уста жабите, защото ще си имаш големи неприятности с щъркелите!

И заживя Тошко отново при първия си стопанин в къщата накрай града. Само че след големите злополучия той беше станал по-разумен и не разливаше масилото, не лапаше горещи картофи, не трошеше яйцата, нито посягаше към златните рибки в рибарника.“

И в чисто занимателните си истории Ангел Каралийчев сезика на децата разкрива голямата идея за необходимостта от благородство и разум в човешкото съществуване.

В тази линия на ограничаване на фолклорното и на изобразяване на света през призмата на детските преживявания се движи и Ран Босилек. Симеон Янев аргументирано посочи, че приказникът Ран Босилек в своите разкази направи най-много за освобождаване на детската литература от чисто фолклорната зависимост. Тук имаме предвид онези кратки римувани разкази, които са обединени от общи герои. Те излизат на страниците на „Детска радост“ от 1924 г. насам. От тези къси разкази се раждат книгите „Патиланчо“ (1926), „Патиланско царство“ (1927), „Бате Патилан“ (1927), „Патиланчо Данчо“ (1929), „Патиланско училище“ (1942). Написани в епистолярна форма, те изобразяват приключението на героите — Патиланчо, Патиланчо Данчо, Патиланчо Ганчо, Патилана Гана. Организатор на тази дружина е Патиланчо — момче с весел нрав и добро сърце, притежаващ уменията да обединява около себе си децата и да им въздейства. Във фабулата на всеки един разказ е заложена лудорията на героя и неговите другари: Патиланчо лекува бабиното дебело куче с пиявици, които накрая се впиват в краката на баба Цоцолана; Патиланчо подава на бабата в тъмното вместо кутийката с помада боята за обувки; Патиланчо изсипва шише вино в коритото на прасето и то, подлудяло, събаря всичко около себе си.

Тези разкази звучат като химн на живота. Те са истинско опиянение от красотата и лудориите на детския свят. Но в крайния случай зад лудориите се проявява тържеството на доброто начало. Вярно е, че Патиланчо непрекъснато иска да помага на баба Цоцолана, а все беда й стоварва. Още при излизането на патиланските истории на Ран Босилек критиката оценява техния хумор, освободеното дидактично повествование, пластичния език, стегнатата композиция, епистолярната форма, вътрешния ритъм на слога. Интересно е, че, от една страна, цялото това освобождаване от фолклора не изключва използването на някои негови изобразителни похвати. Ще посочим някои примери, доказващи ритмично-интонационното своеобразие в тези разкази:

„Баба Цоцолана три внучета има. Нека ѝ са живи! Те са малки още, ала пакостливи и като големи, на бой търпеливи. Пред баба си само не смеят да шавнат. За най-малкото нещо все ще ги наложи. Каквото поискат, все вика: „Не може!“ („Патиланско царство“).

„Откак не съм писал, дълго време стана. На поправка ходи баба Цоцолана. Морски бани прави. Нервите ѝ, казва, станали по-здрави, а ръцете вече — по-кротки и нежни. Не тъпкат тъй често като в дните прежни. По-рядко си патя. Затуй рядко пиша“ („Дългобрадко“).

„Отидох на сянка. И баба пристигна. Изу се. Поседна. Дрямка я обори. Тя се попрозина и очи затвори. Чехлите ѝ нови донесох отгоре. Пред нея ги сложих. Знак на Стойча дадох. Обухме се двама. Обухме котака, Козля, Дебеланка. Влязохме в хармана. Моята дружина взе назад да бяга. Но аз строго викнах: „Тука, готовани! Който знай да хапва, трябва да помага!“ Вик и смях настана. Стресна се от дрямка баба Цоцолана. Нахлу, без да види, новите си чехли и хукна в хармана:

— А бре, Патилане, какво си овързал мойто сладко Мими!

— Нищо, бабо, нищо няма да му стане. Погледни и мене, и Стойча, и тебе! За вършитба всички днес сме подковани!

Баба ме подгони. И дълго вършахме. Потупа ме малко, но много се смяхме. И куп златно жито надвечер отвяхме. . .“ („Всички на работа“).

Николай Янков в своя очерк за Ран Босилек е доловил своеобразието и значението на патиланските истории по следния начин:

„Едва ли други творби в нашата детска литература някога са привличали такава сила малките читатели, едва ли други творби са им доставяли толкова радост и наслада. Обикновено за силата на едно художествено произведение съдим по жизнеността и внушителността на неговите герои. Произведения за деца без ярки, привлекателни и обаятелни герои са осъдени на непопулярност. В своите патилански истории проникновеният познавач на детската душа Ран Босилек създаде галерия от живи и подкупващи образи на герои, някои от които станаха нарицателни и тръгнаха между децата по-живи от живите, като неразделна част от техния бит: Весел Патиланчо, неговият побратим Патиланчо Данчо, строгата и припряна, но добродушна баба Цоцолана и още ред деца и животни от славната дружина на патиланците. . .“

В сравнение с Каралтийчев и Елин Пелин Ран Босилек най-упорито се стреми да изгради разказите си въз основа на наблюденията, получени от детското всекидневие в многообразните му прояви. В разказите на Ран Босилек взема превес детското въображение, детското мислене. Над всичко се извисява детско-юношеската гледна точка на виждане на нещата и явленията в окръжаващия живот.

Към тази непосредност на детското светоусещане се стреми и Константин Константинов. В „Босата команда“ (1929) той се обръща към пътуващия гъдулар с куклата, обикалящ панаирите. Негови герои са Дино, Асен, Коста, кучето Арап. Детските игри, детските лудории, детските преживявания носят отпечатъка на града. В разказа „Във влака“ децата под влияние на бате Славни оказват помощ на изстрадалото чираче Енчо, което пътува без билет и е напълно беззащитно. И в разказите на Константин Константинов забавното, приключенското се подчинява на стремежа сърцето да бие за хората. В следващия му сборник с разкази, озаглавен „Ехо-о-о!“, преобладава детската игра. Типичен пример са разказите „Излет“, „Към хижата“, „Панаир в гората“, „Змийска кожа“. Константин Константинов е по-бляскав художник в приказките. Но и в чисто детските си разкази той е сигурен познавач на детето, което расте и живее в големия град.

В развитието на детския разказ особена роля се пада на сборника „Някога“ на Дора Габе. Владимир Василев веднага отбеляза, че всяка една случка в този сборник е уловена с тънка наблюдателност, на която се дължи значимостта им. Критикът определи разказчетата като малки психологически етюди в подчертано поетична форма. Така че в зората на българския детско-юношески разказ Дора Габе изковава един оригинален жанр. Нейните разкази се градят на елементарните детски усещания. Дора Габе е постигнала напълно детското наблюдение, свързано с богатството на зрителните впечатления. Тя възкресява детските сънища, като показва възможностите на детските усещания. Най-голямо внимание е отделила на детето, пътуващо сред природата. Владимир Василев казва, че Дора Габе ни прави деца, без да забравяме, че сме възрастни. Тя се връща към детството с духовния опит на възрастния. Тази книга, озаглавена „Някога“, е крупно явление в нашата литература. През 1927 г. тя издава сборника с разкази „Малкият добруджанец“. В тях наистина има добруджански полъх, радост от свободата, от живота сред добруджанската степ. Много интимност има в тези разкази. Дора Габе ни показва децата, техните игри, тех-

ните мечти, очаквания. Особено силна е, когато представя децата в атмосферата на трудолюбивите и задружни семейства. Великолепни са описанията на добруджанските вечери, добруджанските зими, добруджанските пролети. И в тези разкази се мяркат възрастните, които живеят и работят заедно с домашните животни — техните приятели и помощници.

В годините на разцвета на българския детско-юношески разказ се появяват и творбите на Добри Немиров. Последователно през годините 1934, 1937, 1939 се публикува сборникът „Когато бях малък“. За разлика от Ран Босилек Добри Немиров разказва за своето детство, за баща си, за майка си, за своите другари. Разказвайки за себе си, за родителите, за приятелите си, писателят е изобразил и обществения климат на времето. Сиромашията принуждава сина на бедния общар да напусне рано училище, да се отдели от приятелите си. Ето, ваканцията е минала, съучениците на Дочко Ламбрев вече говорят за новата учебна година, за новите предмети, които ще се изучават, а той стои между тях мълчалив, тъжен и унижен — той няма да бъде вече ученик. Баща му е беден и немощен.

„Другарите ми — пише Добри Немиров в един от най-хубавите си разкази („Сбогом, училище“) — се радваха, смееха се, но аз останах мълчалив и самотен. Силно изплува мъката ми. От утре моите другари ще имат в живота си нещо ново. Те ще знаят химия, алгебра, латински. . . Ще знаят неща, които ще бъдат тъй далеч от мен. . .

Ще минат две, три, четири години, те ще свършат гимназия, а аз? . . . Ще бъда писар! Хубаво ли е да си писар — не знам! Знаех само, че с мен се извърши нещо несправедливо. Две неприятелски ръце ме теглеха от другарите ми. . . Да, защото те ще се учат, а аз ще работя. . . Ние вече не сме приятели. . .“

В разказите си Добри Немиров разкрива как се пораждат в душата на дететосоциалните чувства и добродетели: трудолюбието, честността, състраданието, чувството за човешко достойнство. В разказа „Свобода и хляб“ волното и безгрижно дете е принудено сам да осигурява прехраната си.

„Трудна, мъчна е работата пред тезгяхите, където детето чука стъпалата на стари обувки, изгубената свобода е още по-мила, но то отрано разбира, че всички хора с труд си вадят хляба. Това му внушават неговите родители — бедни, но трудолюбиви хора, които имали свой следван морал, свое ярко изразено отношение към живота. Те внушават на детето си, че само „честитият човек живее добре“. А честит е честният, достойният, трудолюбивият работник.

„Когато човек вади хляба си с труд и пот, той е сладък, вкусен. . .“, „Когато не се труди, той не знае сладостта нито на хляба, нито на свободата“, „Няма по-благодарено нещо от труда“. Това са основни истини, които детето възприема от родителите си и които определят по-нататък неговото поведение в живота.

В разказа „Майстор Тасо“ Дочко Ламбрев се радва и гордее, че е успял с труда си да спечели пари през лятната ваканция. Той обича работата си — да строи нови, хубави домове, в които ще се настанят хората и ще замирише на домашен уют и приятност. Но майсторът Тасо, който строи големи къщи за хората, живее в малка, скромна къшурка. На въпроса на момчето защо това е така, майсторът отговаря, че човек, „когато е честит, и в колиба да е, пак ще прилича на цар.“

В разказите си, посветени на труда, Добри Немиров възпитава, като възхвалява труда и го издига като пример на децата. Независимо, че погледът на писателя е ограничен на моменти, разказите печелят с честното си отношение към живота. Вярно е, светът на главния герой е беден, ограничен е само в рамките на неговото бедно еснафско семейство. Но въпреки това в разказите правдиво се разкрива съдбата на отрудения млад човек. Разказите са възхвала на голямата вътрешна човешка почитеност.

В тази територия на представяне на детството като остров на безоблачни дни и щастливи мигове е и творчеството на Симеон Андреев. Но у него в сравнение с Константин Константинов наред с детските игри и приключения се промъкват и облаците, надвиснали над детството. Т. е. помрачените часове на бедните деца.

В книгите „Звездобройци“, „Пешо мой — Пешо твой“, „Хвърчила“ писателят е раздвоен между предварителното придържане към официалните педагогически тези и правдивото реалистично изкуство. Като повечето тогавашни писатели, които не долавят стълките на века, и Симеон Андреев е прекалено ограничен в замисъла си и в изображението на героите. В най-добрия случай той се задоволява да посочи добродетелите на гладуващите бедни деца. Въшност темата за доброто бедно дете постоянно шестува в приказките и разказите на Ангел Каралийчев, Ран Босилек, Константин Константинов, Добри Немиров, Георги Райчев. Всички те, както и Симеон Андреев, са свързани с известни традиции на критическия реализъм, но предпочитат повече психологическото изображение на детския свят. Вярно е, че те направиха много в областта на изследване автономния детски свят. Не само детските лудории, детските приключения, но и детският начин на мислене и чувствуване е в основата на техните къси белетристични творби. Това е безспорното им достойнство. Но тяхната слабост е, че те избягват представянето на детския свят на фона на противоречивия, гневен и прекрасен свят на възрастните. Тази характеристика е напълно валидна и за един значим писател като Георги Райчев. Ние направихме опит да видим неговото място в областта на приказката. Но той през 1924 г. написа и първите си разкази за деца и юноши.

Георги Райчев е цял живот скитник между селото и града. В творчеството си за възрастни той се отклонява от познатия път на българската белетристика. Но в творчеството си за деца е изключително свързан с великата Вазова традиция. Сам той признава:

„Баща ми обичаше вдъхновено пред запналите го слушатели какво чудо сторили с него тези стихове: забравил пътя и умората, видял преобразена гората и планината. . . Тази нощ чух първи път името Вазов. Онези стихове били от дивния поет Вазов. Казал му сам Русейски; разправил му и сума още неща за Вазов. Разбира се, и аз слушах прехласнат. Запомних името. Оттогава и насетне никога и никъде не отминах без внимание това име. Можеше да се каже, че в отделенията влязох вече достатъчно заинтересован от поезията. Учителят ни, за жалост, сам беше прост, полуграмотен човек; не помня да е обелил някога зъб и да ни говори за писатели и поезия, поне толкова, колкото баща ми пред своите мустакати слушатели. Но аз се интересувах — по собствени пътища и подбуди, дори сам бях си съчинил вече едно малко стихотворение. . . И няма съмнение, че още тогава съм отгличил Вазова, Вазовия стих. В читанките ни до IV отделение още е имало доста стихотворения — не, разбира се, колкото в сегашните, но аз съм запомнил само три-четири от онова време. Помня как мислих дълго над тях, вълнувах се. И те почти всичките са все Вазови. Първото:

Въз три хълма горделиво
Пловдив се възнася. . .

Обичах го, декламирах го дори на един изпит, покачен на чина, като пел. Но и по-рано, и на изпита, и дълго след това съм правил една комична грешка. А кой знае, може би тъкмо тази грешка е обличала и самото стихотворение в тайнствеността, която ме вълнуваше! Аз декламирах из цяло гърло и зачервен от напън първия стих не „Въз три хълма“, а „Възтрихълми“, като значи трите думи бяха една и означаваха, да кажем, някой си Възтрихълми, който горделиво

се възнасял над Пловдив и бил толкова могъщ, че „и полето послушливо своята дан“ (нещо като дъщеря навярно!) му носи. . .

Неукният учител нито е разбирал, че греша, нито е помислял да ни обясни какво нещо е хълм — дума, съвсем непозната в нашето равно Заарско поле и още по-малко тази жертвопринесена „дан“.

Второто: „Деца и птичка“:

Видиш, птиченце крилато,
ние в клетка те държим. . .

Чел съм го трогнат, просълзен от съдбата на клетото птиче. И него на един изпит декламирахме в диалог с едного. Спяха се само на стиха „с захар, с млечице“. Тогава още нямаше късо и удължено „с“ и „със“ в стиховете, нито учителят е умее да ни упъти как да го произнасяме.

Третото и четвъртото са:

Всред село ми се издига
бяла черкова висока. . .

и:

Когато бях овчарче
и овците пасях. . .

Това са останалите в паметта ми от детинството стихове — почти всички те са Вазови, освен едно, мисля от Москов, което еднакво ме привличаше:

Люлее, вдънвува
вятърът гората. . .

Вазовата вяроност към народния живот е отличителен белег и на детските разкази на Георги Райчев. Като великия поет и Георги Райчев, макар че в разказите си за възрастни е много мрачен и скептичен, в творбите си за деца е много светъл и жизнерадостен. Неговият разказ „Първият успех“ напомня Вазовия очерк „Даскалите“. Във финала на разказа „Първият успех“ се чувствава Вазовият начин на мислене:

„От къщи излезе мама и ме посрещна почти разплакана. Всички помислили, че ме е сполетяло някакво нещастие. Но аз се върнах и донесох едно чудно нещо: свидетелството!“

Взеха го, видяха го. Татко ме похвали, мама ме целуна просълзена. Изредиха се и другите. Аз се смутих и избягах засрамен навън. Там ме посрещна Шарко, нашето голямо овчарско куче, изправи се, лизна ме по лицето. Аз сграбих кучето, прегърнах го и почнах да му шепна като безумен:

— Шарко. . . Шарко. . . знаеш ли, че аз имам вече свидетелство — добро, хубаво свидетелство, сам си го донесох от града. . . Минавам във втори клас. . . Ей, чуваш ли — втори, втори клас. . .

Георги Райчев в сравнение с разказвачите от 20-те и 30-те години — Каралийчев, Симеон Андреев, Константин Константинов, Стилиян Чилингиров, Ран Босилек — разкрива на своите малки читатели, че в света на големите хора има доста отчуждение, равнодушие и изключително неравенство. По тези причини старата жена в разказа „Просекиня“ е изхвърлена на улицата, но събраните от нея пари тя в края на живота си оставя за малките деца. В самата трактовка на просекинята има нещо ново. Тук бедната жена се бори не само за препитание, но и мисли за другите. Докато в прочутия му разказ „Легенда за парите“ двамата братя се умъртвяват заради парите на баща си. Просекинята в нравствено отношение стои по-високо от заможния селянин и синовете му. Райчев не се страхува да разкрие, че ламтежът за пари убива човешкото. В изображението на човешкия свят се движи и младата бежанка, чието дете уми-

ра. Към нея обществото и държавата са напълно индиферентни. Тя остава на произвола на съдбата. Райчев отива и по-нататък, като рисува съдбата на малкото момиче, попаднало в градското чорбаджийско семейство (разказа „Гюргя“).

Като сериозен разказвач, той обгръща всичко онова, което е свързано с възмущенията на малкото момиче Гюргя. Поради немотията то е слугиня в града. Единствено в малкото време, определено за сън, изтръгнатата от село Гюргя тъгува за родната планина, за своя приятел Гиго, за воловете, за птичките, за игрите. Напразно тя се мъчи да се отскубне от града. Като строг реалист, Георги Райчев завършва по следния начин този толкова прочувствен разказ:

„Тя тичаше задъхана все напред с надежда, че ще стигне края на града, а после е лесно. И ето — пред нея вече няма къщи, тя е накрай града. Небето побелява на сьмване, далеч негде свири фабрична свирка и високите тръби пушат гъсти черни кълба дим.

Гюргя превърза по-добре торбичката си, защото в нея имаше скъпа вещ — там е малката гипсова кратунка от гостната на господарите ѝ. Тя ще я отнесе на Гига в планината, ще я постави при кладенчето и ще пият с нея вода. . . Ах, само да си отиде веднъж, само да си отиде. . .

И тя тичаше заморена от дългото право шосе, като не смееше да погледне назад, защото все ѝ се струваше, че някоя тича зад нея, вика и простира ръце да я хване.

Бедното дете, то не знаеше, че никога вече няма да отбегне от големия град!“

Георги Райчев не забравя да представи войната като постоянен спътник на живота в класово разделение свят. На тази тема той създава един от най-покрътителните разкази в българската литература, озаглавен „Пъстрата броеница.“ Старият училищен прислужник дядо Климент има броеница от пъстри зърна: черни, жълти, кафяви. Този отруден човек има само две скъпи неща в живота: броеницата и сина си Кирил. И броеницата, и синът са връстници. Старият човек е останал само с този син. С оскъдните си пари той го отглежда и му дава образование. Но през войната идва страшната вест. Синът му е загинал. Така Райчев рисува войната като хаос от жестоки свирепости. Войната разрушава живота на малките хора. Старецът Климент изгубва всякаква надежда. Той потъва в света на мълчанието. И ето че идва и неговият край. Скръбта угасява клетото му сърце. Георги Райчев прави голяма крачка напред. Неговите партньори в детската литература не посмяха така откровено, смело и категорично да говорят за просията, за беднотата, за скърпничеството, за войната. Светлините в детските разкази на Георги Райчев идват от дотъга с бедните деца. Те винаги имат добро сърце. В разказа „Борко Веселия“ героят пренася въглища и какво ли не, за да купи корито на майка си. В „Шведска шейна“ заможното малко момче, вместо да си купи мечтаната шейна, дава парите на своя съученик, за да помогне той на болната си майка. В разказите „Първа печалба“, „Миро Крайненчето“ малкото дете самó изкарва пари за учебници и тетрадки. И в разказите „Приятел от детинство“, „Отплата“, „Минкина помощ“ на първи план излиза трудолюбивото, отзивчиво към неволята на другите дете. Без да подценяваме тези разкази, ще обобщим, че Георги Райчев е изключително ценен за развитието на реалистичния детски разказ с разгледаните творби — „Първият успех“, „Пъстрата броеница“, „Бежанка“, „Просекиня“, „Легенда за парите“, „Гюргя“, „Пръст“.

Старият Стилиян Чилингиров, без да притежава мощта на Георги Райчев, се мъчи да внуши нравствена сила и вяра в живота, като се връща към детството. Неговите разкази от сборника „Детски дни“ се родят с онези творби, които са ни познати от книгите „Когато бях малък“ на Добри Немиров, „Презживяното“ на Тодор Влайков и „Отколе и свят“ на Никола Монов. Стилиян Чи-

лингиров като споменатите автори рисува детството, като има предвид някогашния патриархален бит. И той, и всички мемоаристи на детството са доста непосредствени в разказа си, изключително топли и човечни.

В тези години на налагане на разказа и повестта творят и други писатели. Интересни са книгите на Стефан Мокрев „Дечко Палечко“ и „Петлето Клечко“. Стефан Мокрев влага в повествованието си едно артистично подвижно въображение. Изненадва ни със скокливата емоционалност, с богатата фабула. За „Дечко Палечко“ Симеон Радев пише: „Тая книга е хубава преди всичко за това, което няма в нея, тоест, тоя сладникав тон и тая изключителна наивност, които правят нашите книги за деца тъй досадни. Тук всичко има очарователна естественост.“

Тъкмо тази оценка на големия публицист и историограф Симеон Радев ни дава възможност да видим двете книги на Стефан Мокрев като момент от развитието на нашия разказ и повест, в които артистичното, освободено от опекунство дете само извършва постъпките и само отреагирва на богатата човешка среда.

Но в това развитие на кратките белетристични форми вземат участие не само писателите от критическореалистичното направление и писателите, следващи психологическия реализъм на Йовков, а и творците, които принадлежат към новата социалистикореалистична литература. Господстващата линия в нашата детска литература между двете световни войни е линията на Ран Босилек, Дора Габе, Багряна, Стубел, Асен Разцветников, Георги Райчев, Константин Константинов и др. Но не трябва да забравяме, че в поезията за деца и юноши има и творби със социалистикореалистичен характер. Още по времето на революционния ренесанс на българския пролетариат (1919—1923) безсмъртният юноша Смирненски извърши цяла революция в детската ни литература с циклите „Деца на града“ и „Зимни вечери“. По-късно Христо Радевски в своите стихове и поеми утвърди не бедното състрадателно дете, а онова момче, което върви по пътя на героите на Смирненски, познати ни от стихотворенията „Юноша“ и „Каменарче“. В този дух на показване света на детето, което расте под грижите на работниците и комунистите, се развива и творчеството на Младен Исаев, Вапцаров, Асен Босев. Тъкмо този нов реализъм, обогатен с чувството за критическа перспектива, пронизва и редица приказки, разкази, повести и романи на писателите-комунисти от 30-те и 40-те години. Макар че времето е жестоко, а терорът е див, новата социалистикореалистична детска белетристика се ражда през иглените уши на Закона за защита на държавата.

Комунистическата мисъл, деликатното направляване на сюжетите и особено новото в подхода към темите за нравственото здраве, за колективистичния труд, за честността, за смисъла на живота се открояват в Караславовите сборници с разкази „Победители“ (1934), „Учените мишки“ (1935), „Пилето със златната перушина“ (1938), „Чудната свирка“ (1943), „Крилатият Данко“ (1943). Строгото реалистично показване е немислимо без алегорията, зад която се крие мисълта за социализма като единствена алтернатива за бедните. Точният предметен рисунък на разказите винаги води до значимата идея. Един път величието на човешкия задружен труд взема превес в приказния разказ „Как хората победиха планината“. Друг път силата на героите се проявява отново в колективистичните им действия. Караславов в изключително увлекателните си разкази, в които приказно и реално талантливо съжителствуват, винаги профилира човешки съдби с оглед моделирането на най-адекватните и правдиви форми на човешко поведение. От този социално-психологически стремеж се поражда и силата на разказите „Учените мишки“, „Горделивото борче“, „Пилето със златната перушина“, „Чудната свирка“. По най-богатия образен път Караславов развенчава човешкия индивидуализъм, за да утвърди

колективизма на човека, живеещ в съгласие с обществото и идеите. Всички тези богато сетивни разкази имат свой втори план, който е достъпен за детското мислене. Малкият читател сам открива зад случките, събитията, предметите и нещата същината на голямата идея за необходимостта от ново общество, от нов начин на живот, от нова идеология. Не трябва да забравяме, че тези пълноценни художествени разкази, в които няма никакъв фалш, никаква тезисност и плакатност, са писани в годините, когато Караславов като пролетарски революционер белетрист за първи път създава разкази, повести и романи за възрастни, които влизат в класиката ни. Караславов има онова значение за пролетарската ни белетристика, което имаше Смирненски за поезията ни. По тези причини Караславов с таланта си, с престижа си на писател-класик изменя траекторията на движението на идеите и героите в цялата детска белетристика през 20-те, 30-те и началото на 40-те години.

Българската детска литература с определен социалистикореалистичен характер е рожба на онази епоха, в която двете ери си оспорват правото на съществуване. Че наистина българската социалистикореалистична литература и специално българската детска проза датира от периода на борбите с фашизма и капитализма, говори и творчеството на Орлин Василев. Наред с Караславов той сътворява нова белетристика за деца и юноши. Когато започва да пише за по-малките читатели, той има зад гърба си разкази и най-вече творби като „Бялата пътека“ и „Огненият обръч“. С тези книги той е влязъл в социалистикореалистичната литература за възрастни. Нещо повече — Орлин Василев се наложи, като разработи темата за Септемврийското въстание. Той имаше бележити предшественици в тази област — Разцветников, Фурнаджиев, Каралийчев, Гео Милев, Антон Страшимиров, Николай Хрелков. Но Орлин Василев през очите на младия човек в един романтико-философски план на третиране вечния проблем за човешкото щастие погледна на величавия септемврийски бунт. Попаднал в затвора заради революционни прояви и комунистическите си творби, Орлин Василев обмисля и първата си повест за деца „Дивата гора“. Той иска да запознае малкия читател с българския див, варварски фашизъм. Събразявайки се с изискванията на времето и със статиите на знаменития Георги Бакалов, той написва цялата повест под формата на алегория. Въщност зад имената на горските зверове и тревопасните животни лесно се откриват господарите и робите в жалкото трето царство България. Като Караславов и Орлин Василев влага цялата мощ на таланта си в повествованието. Негови основни герои са лисицата Хитрана, невестулката Душипиле, дивата котка Острозьбка, старата мецана Стръвна, порът Смардльо и др. По време на тъмната нощ в гората се събират горските зверове начело с вълка Единак, мечката Стръвна, дивата котка Острозьбка, златката Впийзъб, язовеца Повлекан. Те решават да създадат хищен съюз на кръвожадните животни. Разработват план за изтребление на кротките животни. Зверовете си създават ловни глутници, техен вожд е вълкът. Не е мъчно да открием в този съюз някогашния Демократически сговор на най-отявлените фашисти, чийто първи председател е Цанков. Срещу тях се опълчва катеричката Любижълдъка, която създава своя единен фронт за съпротива. Разбира се, отначало зайците се съпротивляват на идеята за съпротива. Но когато самотният елен Суран загива от вълка, тогава и зайците, и другите кротки животни започват да се съпротивляват. Въщност прогресивните читатели с радост виждат как се създава единният народен антифашистки фронт. Орлин Василев се противопоставя на фашистите, които си въобразиха, че са пълни господари на живота. Повестта „Дивата гора“ е не само интересно и увлекателно произведение, но и изобличителен документ за зверствата на фашистите. Орлин Василев има заслугата, че помага на тогавашните деца да излязат от златния остров на децата и вместо да се вслушват в небесните кам-

банки на Стубел и редица други автори, да се устремят към знамето на революционния поврат. И в областта на разказа Орлин Василев, в духа на творбите си „Бялата пътека“, „Огненият обръч“ и „Дивата гора“, рисува едно детство, което протича в немотия, безпаричие, неволя, терор, оскърбление, унижение (разказите „Победеният победител“, „Досетливият главатар“, „Магията на баба Вуна“, „Разказвачи“). По примера на Караславов Орлин Василев ангажира вниманието на малките читатели с идеята, че егоистичният човек е нещастен и безсилен. Особено непримирим е той към главозамайването и високомерието. Пролетарските белетристи чрез художествения си разказ искат да възпитат ново чувство към човешката общност. Тъкмо на този подход към темите се дължи и популярността на сборниците от разкази и приказки на Орлин Василев „Горчив хляб“, „Битки и приключения“, „Чудо невиждано“. Много от тези разкази са излезли на страниците на списанията „Детска радост“, „Светулка“, „Росица“. В един нов аспект в сравнение с Георги Райчев, Константин Константинов, Симеон Андреев, Добри Немиров Орлин Василев представя героите, които произлизат от средата на сиромашията. Те не се задоволяват с благотворителните помощи, а се мъчат да изменят живота, като извоюват справедливостта. В разказа „Досетливият главатар“ Лалю, главният герой, организира децата от махалата да се трудят. С придобитите пари те купуват футболна топка и дават един добър урок на скъперника, бакалския син Сашко. Не само в повестта, но и в разказа Орлин Василев изобразява деца и възрастни през призмата на жестокия класов двубой и на борбата с нацизма. Така че с Караславов и Орлин Василев детската проза бележи прогрес, като усвоява ново социалистикореалистично мислене, нов социалистикореалистичен метод на изображение на действителността.

Отново ни се иска да се върнем към Караславов. Той има голяма заслуга не само за разказа, но и за повестта. До този момент ние видяхме как още в началото българската детска повест има своя национална специфичност, припознава своя физиономия („Дивата гора“ на Орлин Василев, „Ането“ и „Тошко Африкански“ на Ангел Каралийчев). Но веднага трябва да прибавим и повестта „Орлов камък“. Тази книга неправилно е определяна като роман. Тя е типична повест, която е писана през 1943 г. и отпечатана през 1946 г. Въпреки мрачните фашистки години Караславов е просто изпял на един дъх историята на вълшебния Орфей. Мотивът за Орфей не е нов в литературата. И Караславов го разработва от нов ъгъл на комунистическото виждане. В тази книга реалният разказ за живота на планинците, за техните душевни мъки и надежди преминава в легенда. На моменти самото повествование се музикализира. Интересно е, че в детската ни проза също действуват законите на реализацията и музиката. След Ангел Каралийчев и Караславов умее да създаде цяла една повест под формата на стихотворение или по-скоро на поема. И в същото време у Караславов белетристичната тъкан е винаги налице. Той не се отказва от сюжетните взаимоотношения на героите, макар че преобладава лиричното, а на отделни моменти — и откритата музикалност. Непрекъснато се повтаря лейтмотивът за вълшебния глас на Орфей, отдал таланта си в служба на любовта и отрудените. Легендарният Орфей предпочита пред царя, дъщеря му, палатите и богатството бедните планинци и своята любима. Легендата за Орфей е изпълнена в звучно повествование, възпитаващо децата в духа на истинския колективизъм. В легендарно-приказната форма е вложен социалистикореалистичен смисъл.

В този смисъл е и повестта на Здравко Сребров „Момчил слиза от планината“ (1941). Авторът по примера на Орлин Василев и Георги Караславов развива идеята, че българинът и в най-робските времена кара господарите си да се чувствуват победени. Тайната на това поведение е може би в Балкана. От

него идват смелостта и самопожертвувателността на българина. Майка Стара планина научава българския човек на труд, постоянство, воля и на всеотдайност към свободата. Оттук идва и борбеността като кардинална черта в характера на българина. Неслучайно Здравко Сребров е избрал за герой момче, което е син на загинал септемвриец. Простите селяни, дървари и скотовъдци отглеждат детето, като му вдъхват не само човечност, но и революционна енергия. Повестта на Здравко Сребров е разказ за дългите робски години на българския народ и за непресъхващата му революционна съпротива.

В климата на антифашистката съпротива и на търсенето на идеали и перспективи за живот израства Стоян Ц. Даскалов. В неговите разкази от 30-те години насам нахлува онова селско дете, което е брулено от ветровете. Сърдечно е разказана историята на бедното селянче, мъчещо се да излезе от беднотата и мрака чрез овладяване на науката (разказите „Зимна вечер“, „Нова читанка“ и „Доброволче“). Тук няма златни петлета, златни къщи, приказни предмети. Навсякъде — само кал и гладория. Затова и героите на Стоян Ц. Даскалов търсят непрекъснато изход от тежкото положение. Но много селски деца не издържат на тази битка за наука и спасение и загиват физически. Имаме предвид изключително въздействащия разказ „Шинел“. Даскалов е великолепен разказвач и в случаите, когато представя селското сираче, което е босо и голо, гладно и оскърбено. Но тъкмо това дете не престава да се радва на природата и да вярва в живота. Много правда, много жизненост се съдържат в разказите на Даскалов. Той винаги избира онези деца, които са жиливи, упорити и вярват във вечно зеленото дърво на живота. Тъкмо този живот с богатството на звуците и краските, с противоречивите си изяви говори в повестта „Биволарче“. Отрудените деца и когато са в училище мислят за пролетта и лятото и за малката възможност да бъдат на полето или в гората, волни, горди и непокорни. Но тези деца в сравнение с децата—герои на разказите на Ран Босилек и Константин Константинов, са засегнати от беднотата и несправедливо устроената обществена уредба. Те малко или повече заживяват с мисълта за съпротива срещу онези, които им пречат да живеят свободно. Най-хубавото в ранното творчество на разказвача Ст. Ц. Даскалов се оглежда в постъпките на децата, които искат да върнат празниците в дома на своите родители.

За да разберем по-добре мястото на повестта „Биволарчета“, ще се позволим на самия писател:

„... Писах я преди повече от четиридесет години, когато бях учител в моето родно село. Използувах не само моите преживелици, много от които са в основата ѝ, но и случки из живота на учениците ми, също биволарчета през свободното време. Често пъти отсъстваха от училище, за да пасат биволите. И заради интересните им приключения аз извинявах отсъствията. Всички описани от мене местности в „Биволарчета“ са действителни. И днес си съществуват „Кадин вир“, „Хайдушки дол“, „Ливадето“, „Лъката“, реката Въртешица, макар че кооперирането на земята промени лика им. Написах книгата не наведнъж, а разказ по разказ. И през свободното време ги четях на учениците. Те се изказваха кое им е харесало и защо. Често се познаваха и извикваха: „Това е за мен, а това за Ицо!“ И добавяха още по-интересни неща, цветисти изрази, детски приумици и подробности, които не могат да се измислят. Чак след преработката на всеки разказ, аз го пращах в София ръкописно, без да пазя препис. Почти всички бяха отпечатани в списанията „Росица“, „Прозорче“, вестниците „Детски глас“, „Чуден свят“ и др. Повестта ми е, така да се каже, сътворена колективно и одобрена от биволарския колектив. Оттогава аз свикнах да уважавам мненията преди всичко на ония, за които пиша. Преди да дам книгата за издаване, аз я преработих, като от всеки разказ направих глава на повест. И я занесох на детския писател Ран Босилек, ей тъй, да опитам, като как ще я приеме. Голяма беше радостта ми, когато получих една картичка,

красиво написана, от любимия на децата писател. Той беше редактор не само на списание „Детска радост“, но и на всички детски книжки при издателство „Хемус“. Той ме викаше да се явя в издателството. Заварих го наведен над писалището си да преглежда материали. Зарадва ме усмивката му: „Твоите „Биволарчета“ тръгнаха на паша! Само че трябва да им направим рисунки. Кой художник предпочиташ?“ „Илия Бешков“ — пожелах аз. „Той е малко труден, ама виж да го склониш“. Художникът Илия Бешков, също биволарче като дете, нарисуваше картинките с голяма любов и книжката излезе преди Девети септември и до днес се преиздава все с неговите илюстрации. Много се радвам, че и сега, във века на техниката и космонавтиката, когато биволите са на изчезване, а според мен трябва да се развядят наново, повестта ми „Биволарчета“ има своите читатели.

Децата ме изпратиха чак до улицата и там, край портата, момченцето, което ми зададе въпроса, ми подари най-последното си цвете, стоплено от изпотената му длан.“

Даскалов заедно с писателите комунисти и земеделци Георги Караславов, Христо Радевски, Младен Исаев, Мария Грубешлиева, Лъчезар Станчев, Александър Муратов, Асен Босев творят нова прогресивна литература. Той изпитва и благотворното влияние на големите прогресивни художници Илия Бешков, Александър Жендов, Борис Ангелушев, Стоян Венев. В тази атмосфера той издава първата си книга за деца „Росица“. Ето и самата творческа история:

„Другата моя „първа“ книга е „Росица“ — сборник разкази за деца. Като учител аз често изпитвах нужда от четива, в които да е отразен животът на тогавашното селско дете. И взех сам да пиша разказчетата, които в ръкопис четях на децата. Това бяха техни преживявания у дома, на улицата, на полето или пък в училището, в детските групи, дружинките, които сформирахме под ръководството на партията. Имашме кооперативно сдружение на малките. Децата си отвориха магазинче в училището, което се кредитираше от голямата кооперация на бащите. С парите, които спечелваха от продажбата на тетрадки и помагала, малките кооператори купуваха учебници на бедните си другарчета, вестници, списания. Тоя живот на децата го нямаше описан никъде, а те искаха да четат за него. И аз им четях тия разкази, и ако ги одобрявах, прашах ги за печат в списание „Росица“, издание на Общия съюз на земеделските кооперации, редактирано от Тодор Самодумов, и в „Заря“, където Васил Павурджиев завеждаше детска страница. Разказчетата, които печатах, бяха направили впечатление на кооператорите и на едно събрание те поискаха да бъдат издадени в книжка за децата им. Районният съюз продаваше само бакалски и железарски стоки, закупуваше селски произведения, но книги не беше издавал. Отпуснаха пари и ме натовариха да се занимавам с тая работа. Отидох в София и намерих най-напред Стоян Венев — Пролетарчето. Дадох му разказите да ги прочете и да каже може ли да ги нарисува.

— Тия са само за мен! Има смях!

Той нарисува бързо картинките. Аз сам се занимавах с клишетата и ги занесох в печатница „Цвят“, където и излезе моята първа малка книжка за деца. Тая книга се глътна жадно и после скоро, много по-скоро, отколкото днеска детските книжки чакат за второ издание, беше отпечатана наново. И при това в 25 000 тираж.“

Всичко това разказваме, за да наблегнем на факта, че и селските мотиви и сюжети в детската ни белетристика търпят съществени видоизменения. Стоян Ц. Даскалов не тръгва по линията нито на Каралийчев, нито на Константин Петканов, последният нашумял по това време с разказите си, повестите и романите си. Той е бежанец от Тракия, напуснал е своето родно лозенградско село и тъгува за него. Още в първите му книги „Тракийски разкази“, „Без деца“ и романите „Старото време“, „Вятър ечи“, „Хайдутин“ Константин

Петканов показа възможностите си на писател, владеещ света на патриархалните селяни. Някогашното отношение на българския селянин към земята, небето, птиците, предметите, хората, към труда е всъщност и отношение на самия писател. Чрез Петканов говори селянинът труженик, селянинът господар на своя дом, селянинът носител на патриархални възгледи. Но Петканов с изключение на романа „Морава звезда кървава“ се отказва да види своя любим български човек в новите променени условия. И може би затова и в детските си разкази той единствен сочи като пример за подражание патриархалния селски дом, патриархалните селски навици. Петканов е много силен, когато, освободен от своите предразсъдъци и проповеди, разказва за онова възпитание, което получава детето от баща, майка, братя, от училище и от работата си на полето. Петканов просто заснема ония моменти, в които детето възпитава чувствата си, като наблюдава своите родители по време на закуска, обед, вечеря, на празници, на труд, на нещастие. Петканов омагьосва малките читатели с показване на селското умение, по силата на което делниците се превръщат в празници. Петканов учи децата на вътрешна поченост и на строго зачитане законите на природата, на земята и семейството. Но за Даскалов всичко това е отминало, затова той разчита повече на онези, които, опрени на науката, кооперацията и антифашистката борба, ще помогнат на хората да заживеят човешки. Така че, докато Петканов се придържа към формулата „Господ напред и аз след него“, белетристите Георги Караславов, Орлин Василев, Здравко Сребров, Стоян Ц. Даскалов имат друго верую, друга платформа за живота.

Независимо от мирогледните позиции на писателите, от приливите и отливите на реализма детският ни разказ и детската ни повест след великолепните приказки на Елин Пелин, Каралийчев, Ран Босилек, Николай Райнов, Георги Райчев се стремят да отговорят на един въпрос: как децата трябва да се научат да живеят пълноценно за себе си и за другите. На тази основна тенденция се подчиняват и първите творби на Емилиан Станев — повестта „През води и гори“ и сборника с разкази „Лакомото мече“. Емилиан Станев е ръководи от мисълта, че детската книга е добра, когато спомага за развитието на богатата душевност у детето. Когато отговаря на възрастта и възбужда ума му, както пролетният вятър раздвижва пъпките на дърветата и цветята. Той е уверен, че децата схващат много лесно житейските истини, защото не са предубедени и защото сърцата им са чисти. Емилиан Станев има твърде колоритно детство. Той сам пише:

„През есента като ученик във втори прогимназиален клас реших, че притежавам достатъчно богатства — тетрадката, любовта и една деветмилиметрова флоберова пушчица (придобих я чрез размяна с кьнки) и нищо повече не ми трябваше. Какъв смисъл имаше да отивам всяка сутрин на училище? Да ме изгонват във втори клас и да слушам онова, което знаех от учебниците. Учебниците прочитях още щом ги купех и те ми ставаха съвсем безинтересни. Вместо училищната скука по-добре беше да ходя из природата, да я изучавам и да я опознавам. Всяка сутрин през наситените с есенна нега дни тръгвах из околностите на Търново, най-често из лозята, и се прибирах по обяд заедно с учениците. В джобовете си криех убити птици, които по-късно препарирах. Синигерчета, дебелоклюни черешарки, скатии и дърволазки изпълваха няколко чекмеджета в къщи. Техните кожи, посипани с арсеник, воняха на кисело. Набучени по картони насекоми се гърчеха, треви и разни бурени изпълваха стаята с мирис на билки. Смятах се за Линеи или Брем, смайвах хлапетата с познанията си, карах ги да затаяват дъх при моите разкази. По него време се сдобих и с книгата на д-р Клайн „Птиците в България“. Тая книга стана настолна за мене, ставах и лягах с нея.

И така, щастлив, свободен, влюбен, поет, Брем и Линеи, богат с препарати и хербариуми, продължих това блаженство цели два месеца, без родителите

ми да узнаят, че не се вестявам в училище. Но една злощастна моя идея сложи край на всичко. Намислих да се заловя със зайчарство, за да си изкарвам за в бъдеще прехраната, тъй като нямаше да завърша училище и не можех да разчитам на никаква служба. Убедих един мой другар в доходността на това предприятие, намерихме няколко заека и си направихме зайчарник. Но проклетите зайци искаха постоянно да ядат и аз си губех времето да им търся по къра храна.

Един ден на майка ми хрумна да отиде на училище, където директорът ѝ съобщил, че аз съм „доброволно напуснал“. Майка ми приложи такава тактика — примамми ме хитро в къщи и улови дилафа. Чудесно си служеше с тая вещ, изобщо сърцата жена беше. . .

Ето част от „моите университети“. На тях дължа твърде много от онова, което зная за „живия“ живот. . .

Тази вродена детска любознателност към света на природата Емилиян Станев не само запази, но и разви в детските си разкази. Като писател за възрастни от началото на своя път е жесток реалист, но в душата му винаги се обажда онова момче, което поглъща красивата планина и усвоява езика на животните. В зряла възраст гласът на момчето прозвучава не в анималистичните разкази за възрастни, а преди всичко в повестта „През води и гори“ и сборника с разкази „Лакомото мече“. Като анималист Емилиян Станев рисува животните сред богатството на хубавата ни природа, нейните гори, долини, дървета, растения, птици, слънчеви изгреви и залези. Но разказвачът не забравя да представи, че все пак дивото у животното зове. Без да изпада в крайности, той отгатва инстинктите на животните, изобразявайки ги едновременно като поет и художник. Но в повестта „През води и гори“ и в споменатите детски разкази той е съвсем нов и различен. Тук животните са някак очовечени. През техните очи се рисуват огрени от слънцето пейзажи, носещи радост. За да разберем всичко това, ще припомним един негов спомен:

„Особено онези години, когато се образуват абстрактните понятия, тези в юношеската възраст, са пълни с чудеса. Отидохме ли на лозята, там стояхме през лятото, виждах прекрасни неща. В Търново, този толкова живописен град, също виждах красота. Аз не съм бил дете на богат човек, но никога не съм се чувствувал беден. Всичко у мен е било радост. Дори тези пакости, които ги правех, ги правех от излишък на енергия, не от някакво зло чувство. . .

Искам да ви разкажа нещо друго. Веднъж аз видях жар-птица. Това беше по обяд, към 2 и половина, на колибата на търновските лозя. Видях жар-птица, която летеше, и започнах да викам. Фактически дали беше жар-птица или обикновена авлига? Просто слънчевата светлина правеше нейното оперение не така ярко жълто, някак си виненочервено. Видях жар-птица и виках. До нас живееше човек, който минаваше през лозята, и ми се стори, че виждам някакво същество, излязло от приказките — чудовишно, страшно, и започнах да викам по него. Такива изблици на въображението по-късно като ловец ме накараха да стрелям веднъж на един дънер, където видях, че има глухарка. Бях с баща си. Той каза: „Защо стреляш?“ — „Има глухарка“. Веднъж стрелях на нещо, което беше уж лисица, а се оказа, че там не е имало нищо, защото дойдоха кучетата и нищо не подушиха. Значи въображението ме излъга. . .

. . . Иван Вазов пристигна в Търново, не мога да се спомна точно коя година, и отиде в писалището на един адвокат, Гайдов, народняк, където работеше и баща ми по онова време. И аз като дете се случих там, майка ми ме беше пратила за нещо. Виждам един човек с гарсонетка, с една, както ми се стори, мраморносива жилетка, копринена, струва ми се, че беше с очила. Иван Вазов тогава подаря на баща ми книгата „Великата рилска пустиня“ с надпис. По-късно аз я загубих някъде, къде отиде: сигурно някой е вземал, да я чете и не я върна. Така че първият жив писател, когато видях, е Иван Вазов. След това като хла-

пак, не като хлапак, ами като дете в отделенията, видях един мъж с дълги коси, сресани нагоре. Питам баща си: „Кой е този?“ Казва: „Москов“. Това беше бивш кмет на Търново, учител, който пишеше нещо. „И какъв е, казвам, тате, тоя човек?“ Той отиваше по една уличка нагоре. „Писател“. И аз, рекох, ще стана като него. . .“

Природата и животните в разказите на Емилиян Станев са олицетворение на неумирация живот. От тези ранни творби, като повестта „През води и гори“ и сборника с разкази „Лакомото мече“, и от по-късните му следдеветосептемврийски повести „Повест за една гора“, „Когато скрежът се топи“, „Чернишка“, „Януарско гнездо“ се излъчва нежен аромат и радост от сливането със снега, в който сияе вечността. Творбите му за деца са великолепно съчетание от удивление, умиление, наблюдателност и багри. Главното е правдивостта в тези творби, с които се поразява умът и душата на малкия читател. И в творчеството си за деца Емилиян Станев проявява разбиране към природата, възторжена ангажираност с живота и липса на всякакъв фалш. Детският писател Емилиян Станев укрепва жизнеността на духа, очите и сърцето му са безпогрешни. Благодарение на тях той е съвършен природолюбив, проникновен познавач на нашата природа, на животните и най-чист нежен поет. Емилиян Станев успява така да разказва, че децата с помощта на поетичните подробности възприемат света. Той сам пише, че поезията в детските му творби е също тъй сериозна, както и в книгите му за възрастни. Само замисълът, мислите и формата са по-достъпни. Доказателство за неговото признание е:

„Питате кое ме е насочило към детския разказ. Ето кое: спомня си, да речем, за някоя птичка (аз особено много обичам малките пойни птички), или за някое животно и ме обзема хубаво, мило чувство, каквото обзема и децата, когато гледат как през зимата някое синигерче скача от клонче на клонче и си търси храна. Размисля се за живота му — колко е труден, изпълнен с постоянни грижи, представям си как то ще ношува в клоните на някое дърво в мразовитата зимна нощ, как ще се събуди на сутринта и пр. Тогава се настроивам като дете и с прости, но сърдечни слова се мъча да напиша разказ за него. Тъй чрез моите настроения виждам една случка по детски, а друга случка като възрастен. Но главното е да обичаш това, за което пишеш.

. . . Веднъж отидох в балкански колиби и под стряхата на една къща видях опъната на чатал лисица кожа. Лисицата е била дребничка, с чер косъм. Размислих се как ли е живяла тя, колко ли е хитрувала, за да си спаси живота, имала ли е малки и изобщо какъв е бил животът ѝ в гората. И тъй като сам съм ловец, оказа се, че зная за лисицата много неща.“

Емилиян Станев добавя, че когато пише за децата, се стреми да бъде най-искрен. Той търси най-простия топъл тон, за да привлече децата. Емилиян Станев помага на децата да живеят с живота, и по-точно, съдействува им да чувствуват природата, всяко дърво или животно. И в същото време Емилиян Станев не се отказва от събитията, от фабулата.

С думи той създава в книгите си лицето на родната природа.

Най-доброто от разказите на Елин Пелин, Ран Босилек, Ангел Каралийчев, Константин Константинов, Георги Райчев, Добри Немиров, Георги Караславов, Орлин Василев, Емилиян Станев, Стоян Ц. Даскалов и повести като „Дивата гора“, „Ането“, „Тошко Африкански“, „Орлов камък“, „Момчил слиза от планината“ внушават на малкия читател любов към баща, майка, братя, сестри, близки, познати, родна земя и т. н. Детският ни разказ и детската ни повест в споменатите най-добри образци помагат на детето да развие усещане за живота, като улавят детските интимни страсти и детските интереси.

Прогресът в разказа и повестта се изразява не само в укрепналото майсторство в индивидуализацията на героите, но и в социалистикореалистичната осмисленост на детството. Това е безспорно най-голямото му завоевание.